

SJABBAT SJALOM

Sjabbat Weekblad voor Nederland

Jaargang IX, Nr. 326

Parasjat Jitro

22 Sjevat 5770
5/6 februari 2009

Parasjat Jitro (Sjemot 18:1-20:23)

Oververzicht

Wanneer Jitro, de schoonvader van Mosjé, hoort van al de wonderen die voor *Bnei Jisraël* verricht zijn, komt hij met de vrouw van Mosjé en zijn beide zonen, waarna de familie in de woestijn weer verenigd is. Jitro is zo onder de indruk van alle bijzonderheden die Mosjé hem vertelt over de uittocht uit Egypte, dat hij besluit tot het Jodendom toe te treden. Wanneer hij ziet dat Mosjé de enige rechterlijke autoriteit voor heel het volk is, suggereert Jitro dat er onderrechters worden aangesteld, die de kleine zaken zullen behandelen, zodat Mosjé alleen aan de grote zaken aandacht hoeft te geven. Mosjé accepteert het advies. De *Bnei Jisraël* komen aan bij de Berg Sinai, waar Hasjem hen de Tora aanbiedt. Nadat zij die bereid zijn te accepteren, geeft Hasjem Mosjé de opdracht dat het volk zich drie dagen moet voorbereiden. Op de derde dag, te midden van donder en bliksem, klinkt de stem van Hasjem op uit de met rook omhulde berg en Hij spreekt tot het Joodse volk en geeft hen de Tien Geboden:

1. Ik ben Hasjem.	6. Moord niet.
2. Dien geen afgoden.	7. Pleeg geen echtbreuk.
3. Spreek de Naam van Hasjem niet nodeloos uit.	8. Steel niet.
4. Neem de Sjabbat in acht.	9. Wees geen valse getuige.
5. Eer je vader en je moeder.	10. Begeer niet wat van een ander is.

Na de eerste twee geboden te hebben ontvangen, is het Joodse Volk overweldigd door de G-ddelijke ervaring, en het vraagt Mosjé dat hij de woorden van Hasjem aan hen overbrengt. Hasjem geeft Mosjé opdracht het Joodse Volk te waarschuwen voor hun verantwoordelijkheid om getrouw te zijn aan die Ene G-d die tegen hen gesproken heeft.

*Met toestemming vertaald uit Torah Weekly van Ohr Somayach in Jerusalem, Israel
©1998 Ohr Somayach International - All rights reserved.*

Hoogtepunten van Haftara Parasjat Jitro (Jesjahoe 6:1-13, 7:1-6, 9:5-6)

Het visioen van Jesjahoe van Hasjem op Zijn troon

Jesjahoe's profetie begint met de *Ma'asee Merkawa*, het visioen van de Hemelse Wagen (die ook door *Jechezkel* werd waargenomen). Jesjahoe heeft ook een visioen van Hasjem op Zijn Hemelse Troon, omgeven door engelen. De engelen reciteren het bekende „*Kadosj, kadosj, kadosj, Hasjem Tsewa'ot melo chol haärets*” [Heilig, heilig, heilig is Hasjem Tsewa'ot, Zijn Glorie vult heel de wereld]. De deurposten van het *Beit HaMikdasj* schudden van het lawaai en de Tempel werd gevuld met rook. Dan zegt Jesjahoe: „Ik ben het niet waard om deze dingen te aanschouwen, want ik ben een man van onreine lippen, die leeft tussen mensen met onreine lippen.” Wat Jesjahoe bedoelde, was: „Ik ben deze opdracht niet waardig want ik heb *lasjon hara* gesproken [geroddeld] en het Volk Israël heeft *lasjon hara* gesproken.” Het visioen van G-ds troon werd om drie redenen aan Jesjahoe getoond. Eén daarvan was om Jesjahoe's geest te openen, zodat het ontvankelijk zou zijn voor de oneindige heiligheid van Hasjem. Een andere reden waarom Hasjem wilde dat Jesjahoe zou zien hoe de Troon der Heerlijkheid uit het *Beit HaMikdasj* zou worden weggenomen, was om een symbolische schaduw vooruit te werpen van de ballingschap die het Joodse volk te wachten zou staan. Een engel raakt vervolgens Jesjahoe's lippen aan met een gloeiend kooltje dat hij van het altaar heeft genomen en „verwijdert” daarmee de zonde van de *lasjon hara* van zijn lippen. Dan hoort Jesjahoe de stem van Hasjem: „Wie zal Ik zenden en wie zal voor ons uit gaan?” Jesjahoe antwoordt: „Zend mij.” Dan geeft Hasjem Jesjahoe instructies om een boodschap over te brengen aan Koning Achaz van Jehoeda. Hem wordt verteld dat vijanden zullen trachten tegen hem in opstand te komen, maar zij zullen geen succes hebben. De Haftara eindigt met de geboorte van de rechtvaardige Koning Chezkiahoe, die de potentie had om de *masjiach* te zijn en die het volk van Israël had kunnen verenigen om *tesjoeva* te doen en om de messiaanse periode in te luiden.

Het verband met de parasja: In de parasja neemt het Volk Israël de Openbaring van Hasjem op Sinai waar, in de Haftara heeft de Profeet een visioen van Hasjem op Zijn Troon.

Inzicht in de parasja

Twee jaargeleden publiceerden wij hier de vertaling van en het commentaar op de eerste *alia* van deze parasja, en vorig jaar idem op de tweede en derde *alia*. U kunt dat nog terugvinden op onze website: http://www.joodsleven.nl/Tanach/02-Sjemot/Sjemot_18-met-comm.pdf. U heeft hier wel het programma Adobe reader voor nodig, dat u kunt downloaden van <http://www.adobe.com/nl/products/reader/>.

Hieronder vindt u de klassieke commentaren op de vierde en vijfde *alia*:

Shemot - Exodus - Hoofdstuk 19

¹ In de derde maand van het vertrek van de Israëlieten uit Egypte, op deze dag kwamen ze in de woestijn van Sinai.

In de derde maand – Dit hoofdstuk had moeten beginnen met: „Ze reisden van Refidiem, en sloegen hun kamp op in de woestijn Sinai in de derde maand van hun vertrek uit het land Egypte,” zoals het ook geformuleerd is in Sjemot 17:1 met betrekking tot hun binnenkomen in de woestijn van Sin. Het betreden van de Sinaiwoestijn door de Israëlieten, is aan het begin van dit hoofdstuk geplaatst om te benadrukken dat het een gelegenheid van grote vreugde was. Sedert hun uittocht uit Egypte hadden zij hiernaar verlangd, in de wetenschap dat zij daar op Sinai de Tora zouden krijgen, zoals Mosjé hun verteld had, toen G-d hem had opgedragen om tegen hen te zeggen: „Jullie zullen G-d op deze berg dienen (Sjemot 3:12). Mosjé had zelfs aan Paro gezegd: „Laat ons op een driedaagse reis naar de woestijn gaan, om daar voor Hasjem, onze G-d, te offeren” [Sjemot 5:3]. Een reis van drie dagen is inderdaad de afstand van Egypte tot de Berg Sinai. Daarom begint dit hoofdstuk met: „In de derde maand van het vertrek van de Israëlieten uit Egypte, op deze dag,” hetgeen betekent dat ze op de eerste dag van die maand daar aankwamen. Dan herhaalt Tora, zoals bij andere reizen: „Zij reisden van Refidiem” (vers 2). Er had moeten staan: „Zij reisden van Refidiem en sloegen hun kampement op in de woestijn Sinai,” maar in plaats daarvan staat er: „En ze kwamen in de woestijn.” Dit is om ons te leren, dat zodra zij de woestijn Sinai binnengingen en de berg op een afstand zagen, zij hun kampement opsloegen. Zij wachtten niet totdat zij een geschikte plaats hadden gevonden, in plaats van te gaan kamperen in het verlaten woestijnland bij de berg. Dat is de betekenis van wat er staat (in vers 2): „En ze legerden zich tegenover de berg.” Misschien maakten zij een afscheiding tussen henzelf en de „gemengde menigte,” en kampeerden alleen de Israëlieten voor de berg, met de gemengde menigte achter hen, omdat G-d de Tora aan Israël ging geven. Dit staat verderop: „Aldus zul je vertellen aan het huis van Ja’akov, en zeggen tegen de zonen van Israël.” [Dus de „gemengde menigte werd in een tweede positie gemaanoevreerd.] Een andere verklaring: hier wordt ‘Israël’ genoemd [en niet de gemengde menigte] om eer te betuigen aan het volk van Israël dat de Tora in ontvangst nam (*Ramban*).

Op deze dag – Op de Nieuwe Maansdag (Mechilta, Sjab. 86b). Er zou alleen hebben kunnen staan, „op die dag.” Wat is de betekenis van „op deze dag”? Dat de woorden van de Tora als nieuw voor u worden, alsof zij alleen vandaag waren gegeven. - [Uit Tanchoema Buber, blz. 73] (*Rasji*).

Om deze reden vertelt Tora ons niet expliciet dat Tora op de zesde of zevende dag van de maand Sivan werd gegeven. In feite wordt er in de Schrift niet gezegd dat Tora in de maand Sivan werd gegeven. Wanneer dat wel het geval was geweest, dan zouden we mogelijk het gevoel hebben gekregen dat Tora ergens lang geleden werd gegeven, en daarom erg oud is. Nu echter, dat de tijd waarop hij gegeven werd, duister is, kunnen we het gevoel hebben dat hij pas nu werd gegeven, iedere dag nieuw, en dat hij zo nieuw is als in de tijd van Mosjé (*Akeidat Jitschak*).

Sforno zegt: „deze dag” was de tweede dag van de maand. De eerste dag stond bekend als „de dag van de maand,” d.w.z. de dag van de nieuwe maan.

Or Hachajiem merkt op dat vers 2 chronologisch gezien vóór vers 1 hoort te komen. De reden dat het is omgekeerd, is om het gezegde van de Midrasj tot uitdrukking te brengen, namelijk dat „liefde de natuurlijke orde omdaait.” Naar deze dag was door de Schepper, door Tora, door het universum, door de hemelse schepselen en door de aardse schepselen uitgezien. Sinds de dag van de Schepping had iedereen in spanning gewacht op de komst van Israël in de woestijn van Sinai. En nu ze daar dan eindelijk aankwamen, riep iedereen spontaan uit: „Deze dag kwamen ze aan.”

² Ze reisden van Refidiem, en ze kwamen aan in de woestijn Sinai, en ze kampeerden in de woestijn, en Israël legerde zich daar tegenover de berg.

Ze reisden van Refidiem – Waarom moest [de Bijbel] dit herhalen en uitleggen vanwaar ze op reis gingen? Staat er niet al (Sjemot 17:1) dat zij waren gelegerd in Refidiem? Het is bekend dat zij reisden van daar. Maar [het wordt herhaald] om de reis uit Refidiem te vergelijken met hun aankomst in de Sinaiwoestijn. Net als hun aankomst in de Sinaiwoestijn met berouw was, zo was hun reis van Refidiem met berouw. - [Uit Mechilta] (*Rasji*).

Ramban beweert dat Mechilta niet vraagt waarom herhaald wordt dat de Israëlieten in Refidiem waren, want in het hele verslag van de reizen in Bemidbar 33 vertelt Tora ons iedere keer dat de Israëlieten zich in een bepaalde plaats legerden, waarna verteld wordt dat ze uit die plaats wegtrokken. Dit wordt gedaan om ons te informeren dat ze geen tussenstop maakten. De vraag is waarom dit verteld wordt in dat hoofdstuk van Bemidbar. Gewoonlijk leert iedere reis, die in Bemidbar wordt genoemd, ons iets wat we nog niet wisten. In dit geval zijn de twee verzen bijna identiek. Daarom leidt Mechilta af van de herhaling dat de bedoeling van Tora is, dat hun vertrek uit Refidiem gelijk staat aan hun aankomst in de Sinaiwoestijn.

En Israël legerde daar – [Enkelvoud, dat aangeeft dat ze er kampeerden] als één man met één hart, maar alle andere kampementen waren [ze verdeeld] door klachten en door strijd. - [Uit Mechilta] (*Rasji*).

Tegenover de berg – [Dit betekent] aan haar oostzijde. En overal waar je [het woord] „tegenover (תָּגִיד) vindt,” betekent het tegenover de oostelijke kant. - [Uit Mechilta] (*Rasji*) [Dit betekent dat zij werden geconfronteerd met het westen, naar de oostelijke kant van de berg Sinai.]

³ Mosjé steeg op tot God, en Hasjem riep hem vanaf de berg, als volgt: „Dit moet je zeggen tegen het huis van Ja’akov en vertellen aan de zonen van de Israëlieten,

Mosjé steeg op – Op de tweede dag (Sjab. 86a), en al zijn beklimmingen waren vroeg in de ochtend, zoals wordt gezegd: „En Mosjé stond vroeg in de ochtend op” (Ex. 34:4). Daar al de beklimmingen van Mosjé vroeg in de ochtend waren, kon deze beklimming niet op de eerste dag zijn geweest, want op die dag kwamen de Israëlieten in de woestijn bij de Berg Sinai aan. Dus moet het de tweede dag zijn geweest (*Mizrachi*).

Tot G-d – D.w.z., de berg van G-d (*Ibn Ezra*).

En G-d riep hem vanaf de berg – Hasjem had Mosjé al vanaf de berg geroepen, want Mosjé kon de berg niet bestijgen zonder G-ds toestemming. De tekst zegt dat Hij Mosjé vanaf de berg riep, omdat Mosjé opdracht kreeg om niet hoger te stijgen dan de top van de berg, waar G-d tegen hem sprak. De Tora zegt in vers 20: Hasjem daalde neer op de Berg Sinai,” hetgeen lijkt te betekenen dat G-d pas later op de bergtop neerdaalde. Dat is in strijd met ons vers, dat zegt dat Hij Mosjé onmiddellijk van de top van de berg riep. Vers 20 betekent echter alleen maar dat op de derde dag het volk de indruk kreeg dat de *Sjechina* in vuur en rook verscheen, maar de *Sjechina* was daar in werkelijkheid reeds voordien (*Ibn Ezra*).

Ramban verklaart dat vanaf de dag van Israëls aankomst in de Sinaiwoestijn, de wolk de berg bedekte, en dat daar de heerlijkheid van G-d was. Dat is wat Sjemot 24:16 bedoelt, wanneer Tora zegt: „De heerlijkheid van Hasjem rustte op de Berg Sinai, en de wolk bedekte hem zes dagen.” Dit vond plaats voordat Tora gegeven werd [overeenkomstig de mening van Rabbi Akiva in traktaat Joma 4a]. Daarom zegt Tora: „En Mosjé steeg op tot G-d,” dat wil zeggen dat hij opsteeg tot de rand van de berg, om zich voor Hem voor te bereiden [d.w.z., om daar gereed te zijn als hij geroepen zou worden], maar hij ging niet de dikke wolk binnen, waar G-d was. Vervolgens riep G-d hem vanaf de top van de berg en zei: „Dit moet je zeggen tegen het huis van Ja’akov en vertellen aan de Israëlieten...”

Ramban citeert *Ibn Ezra*, die stelt dat het vers moet worden omgedraaid, namelijk: „En Hasjem riep hem vanaf de bergtop... en Mosjé steeg op tot G-d,” dat wil zeggen dat G-d Mosjé riep om hem toestemming te geven de berg te bestijgen. *Ramban* is het niet eens met deze interpretatie op grond van het feit dat het vers zegt Hasjem Mosjé riep en zei: „Dit moet je zeggen tegen het huis van Ja’akov en vertellen aan de Israëlieten,” en niet dat Hij hem riep om hem toestemming te geven om de berg te bestijgen. *Ramban* stelt een oplossing voor dit probleem voor, en suggereert dat *Ibn Ezra* bedoelde dat het vers betekent dat Hasjem Mosjé riep om hem toestemming te geven, om tegen hem te kunnen zeggen: „Dit moet je zeggen tegen het huis van Ja’akov...” *Ramban* is het echter niet eens met deze interpretatie, die hij waarschijnlijk te geforceerd vindt.

Dit moet je zeggen – Met deze taal en in deze volgorde. - [Uit Mechilta] (*Rasji*).

Mosjé moest het eerst aan de vrouwen vertellen, omdat zij enthousiast waren om de geboden uit te voeren en omdat zij de kinderen voorbereidden tot Tora. En nog een andere reden: G-d zei: „Toen ik de wereld geschapen heb, verbood Ik Adam van de boom van de kennis van goed en kwaad te eten. Daarna gaf Adam dit verbod door aan Chava en zij overtrad het verbod en vernielde de wereld. Als Ik nu niet eerst dit aan de vrouwen laat vertellen, zullen zij ook Tora verwerpen.” Daarom moest het eerst aan de vrouwen verteld worden (*Sjemot Rabba* 28:2).

Tegen het huis van Ja’akov – Dit zijn de vrouwen. Zeg het aan hen in een zachte taal. - [Uit Mechilta] (*Rasji*).

En vertellen aan de zonen van de Israëlieten – De straffen en de details [van de wetgeving] leg dat uit aan de mannen, dingen die net zo hard zijn als alsem. - [Mechilta, Shab. 87a] Het woord vertel [תָּגִיד – *tagied* in het Hebreeuws] is hier afwijkend met een ך – *jod* – geschreven, zoals nergens anders voorkomt in de hele Tanach. Daarom veronderstelt *Rasji* dat het woord is afgeleid van het woord גִּידִין – *gidien* – alsem (*Siftei Chachamim*).

4. Je hebt gezien wat ik deed met de Egyptenaren, en [hoe] Ik jullie droeg op adelaarsvleugels, en ik bracht jullie tot Mij.

Je hebt gezien – Dit is niet een traditie die jullie hebben. Ik stuur jullie dit [bericht] niet met woorden; ik roep geen getuigen op om voor jullie te getuigen, maar jullie [zelf] hebben gezien wat ik deed met de Egyptenaren. Ze werden mij schuldig wegens de vele misdaden voordat ze jullie aanvielen, maar ik heb hen alleen voor jullie gestraft. - [Uit Mechilta] (*Rasji*).

En [hoe] Ik jullie droeg – Dit is [een verwijzing naar] de dag dat de Israëlieten naar Ramses kwamen - omdat de Israëlieten verspreid waren over het land Gosjen. En in een korte tijd verzamelden ze zich allemaal in Ramses (Mechilta).

Op adelaarsvleugels – Net als een adelaar die zijn jong op zijn vleugels draagt, want alle andere vogels plaatsen hun jongem tussen hun poten, omdat ze bang zijn voor een andere vogel die boven hen vliegt. De adelaar, echter, is alleen bang voor mensen, omdat hij een pijl zal schieten, want geen enkele andere vogel vliegt boven hem. Daarom plaatst hij hen [het jong] op zijn vleugels. Hij zegt: „Beter dat de pijl mij treft en niet mijn kinderen.” Ik [G-d] deed dat ook: „Toen verplaatste de engel van G-d zich..., ... En hij kwam tussen het kamp van Egypte, enz.” (Ex. 14: 19, 20), en de Egyptenaren schoten pijlen en stenen, en de wolk absorbeerde hen. - [Uit Mechilta] (*Rasji*).

Rambam verklaart deze uitdrukking als een verwijzing naar het oversteken van de Rietzee, d.w.z., Ik heb jullie over de zee gevoerd, net als adelaars bovende zee vliegen, en jullie overkwam niets [want Ik beschermde jullie], zoals adelaars boven hun nest vliegen, om hun jongen te beschermen.

Vredenburg schrijft in zijn Nederlandse vertaling van de Choemasj: De arend spreidt, als hij met zijn jongen uitvliegt, zijn vleugels onder hen uit en vliegt lager dan zij, opdat zij niet op de rotsen neervallen en sterven; uit de verte gezien schijnt hij zijn jongen op zijn vleugels te dragen.

En ik bracht jullie tot mij – Zoals de Targum [Onkelos weergeeft: en ik bracht jullie dichtbij mijn dienst]. [Dit is om te voorkomen dat lichamelijke aan God wordt toegeschreven.] (*Rasji*).

Ibn Ezra verklaart dat dit een zinspel is op de manifestatie van de G-delijke Majesteit op de Berg Sinai.

Ramban verklaart ook: naar de plaats van Mijn Heerlijkheid, deze berg, waar Mijn *Sjechina* met jullie is. De weergave van *Onkelos* is volgens *Ramban* een uitdrukking van respect voor de Allerhoogste.

Rasjbam verklaart: Ik bracht jullie tot mij, opdat Ik jullie G-d zou zijn.

⁵ En nu, als jullie Mij gehoorzamen en Mijn verbond in acht nemen, worden jullie voor Mij het dierbaarst van alle volkeren, want van Mij is de hele aarde.

En nu – Wanneer jullie nu voor jezelf [het juk van de geboden] accepteren, zal het aangenaam voor jullie zijn in de toekomst, aangezien alle begin moeilijk is. - [Uit Mechilta] (*Rasji*). Dus *Rasji* draait het vers om en stelt dat het woord 'nu' aan het begin van het vers een voorwaarde is: wanneer jullie het *nu* accepteren, zullen jullie in de *toekomst* daarvan profiteren (*Siftei Chachamim*).

Als jullie Mij gehoorzamen – En Mijn geboden in acht nemen (*Ibn Ezra*).

En Mijn verbond – Dat ik met jullie zal sluiten over de naleving van de Tora (*Rasji*).

Dit is het verbond dat Mosjé met Israël sloot na de ontvangst van Tora, toen hij het altaar bouwde [Sjemot 24:7-8] (*Ibn Ezra*). Volgens *Ramban* wordt hier het verbond bedoeld dat G-d sloot met de aartsvaderen, namelijk om hun G-d te zijn en de G-d van hun nakomelingen [*Bereisjet* 17:7]. Volgens *Mechilta* wordt hier het verbond van de Sjabbat of het verbond van de besnijdenis en het verbod op afgoderij mee bedoeld.

Het dierbaarst – [Hebr.: *Segoela*.] Een geliefde schat, zoals „en de schatten van de koningen” (Prediker 2:8), [d.w.z., zoals] kostbare vaartuigen en edelstenen, die koningen opslaan. Zo worden jullie [meer] een schat voor Mij dan de andere naties (Mechilta). Denk nu niet (letterlijk, en zeg niet) dat je alleen van Mij bent, en [dat] Ik geen anderen naast je heb. Maar wat heb ik nog meer, dat [Mijn] liefde voor jou moet worden duidelijk gemaakt? want de hele aarde is van Mij, maar zij [de andere naties] betekenen niets voor Mij (*Rasji*). Volgens *Ibn Ezra* is het iets dat vereerd en begeerd wordt, iets uiterst zeldzaams, waarvan er geen tweede bestaat.

Want Mij is de hele aarde – Al de volken zijn van Mij, maar Ik heb alleen jullie uitgekozen (*Rasjbam*).

Hoewel de hele mensheid Mij dierbaarder is dan al de lagere schepselen – want alleen de mens vertegenwoordigt Mijn bedoelingen – verkies Ik jullie uit boven heel het menselijk ras, zoals de Rabbijnen zeggen (*Avot* 3:14): „De mens is kostbaar, want hij is geschapen naar Mijn evenbeeld.” En het verschil tussen jullie en de andere volken is gradueel, want inderdaad, de hele aarde is van Mij, en de vromen van de volken zijn ongetwijfeld ook kostbaar voor Mij (*Sforno*).

⁶ En jullie zult Mij een koninkrijk van prinsen zijn en een heilige natie.” Dit zijn de woorden die je zult spreken tot de Israëlieten.

En jullie zult Mij een koninkrijk van prinsen zij – [Hebr.: *Kohaniem*] Prinsen, zoals wordt gezegd: „En Davids zonen waren hoofdofficieren” (II Sam. 8:18). - [uit Mechilta] (*Rasji*). *Ramban* verklaart: Dit betekent dat jullie een koninkrijk van mijn dienaren zullen zijn, en **een heilige natie** – dat wil zeggen, zich vastklampen aan G-d, zoals er staat geschreven [Wajjikkra 19:2]: „Jullie zullen heilig zijn, want Ik, Hasjem, jullie G-d, ben heilig” (*Ramban*).

Sforno verklaart: Jullie zullen voor de hele wereld als Mijn priesters zijn, en de volken oproepen om Hem te dienen.

Ibn Ezra schrijft: Ik geloof dat het woord *kohen* in Tanach een 'dienaar' betekent, zoals in [Sjemot 28:41 en 40:15]: „Zij zullen Mijn dienaren zijn [Hebr.: וְכֹהֲנֵי לִי – *wekihanoe lie* – en zij zullen Mij dienen].” Met *Jitro kohen Midjan* [Sjemot 2:16 en 18:1 dat doorgaans vertaald wordt met *Jitro, de priester van Midjan*], wordt bedoeld dat hij een dienaar van G-d was, net als Malkitsèdek [Ber. 14:18]. En voor wat betreft Davids zonen, die in Sjmoeël II, 8:18 worden aangeduid met *kohaniem* [zoals *Rasji* aanhaalt], daarmee wordt niet bedoeld dat zij hoofdofficieren waren – het is duidelijk dat de zonen van de koning hoge posities innamen. Echter, de Schrift informeert ons daar dat Davids zonen dienaren van G-d waren. De betekenis van *een koninkrijk van kohaniem* is: door julle wordt Mijn koninkrijk manifest wanneer jullie Mijn dienaren zijn.

En een heilige natie – Vertaling volgt de *Targoem*. *Ramban* echter verklaart; de natie van Hasjem, d.w.z., een natie die zich aan G-d vastklampt. Op die manier verzekert G-d hen een leven in deze wereld en in de Komende Wereld.

Or Hachajiem verklaart: 'jullie' dat zijn Mosjé en Aharon. G-d zei tegen hen: De nakomelingen van Aharon zullen een koninkrijk van priesters zijn en de nakomelingen van Mosjé zullen een heilige natie vormen.

Dit zijn de woorden – Niet minder en niet meer. - [Uit Mechilta] (*Rasji*). [Dat wil zeggen, dat Mosjé de woorden van Hasjem in precies dezelfde taal moest overbrengen aan de Israëlieten en met precies dezelfde bewoordingen, wegens de vele betekenissen ervan. Zou Mosjé de woorden inkorten of veranderen, dan zou er van de betekenis verloren gaan.]

⁷ Mosjé kwam en riep de oudsten van Israël en zette hen al deze woorden voor zoals Hasjem hem had opgedragen.

Mosjé kwam – Naar het kamp. Het was niet nodig om te vermelden dat hij van de berg was afgedaald, want dat was duidelijk (*Ibn Ezra*).

En riep de oudsten van Israël – Het was heel verstandig van Mosjé om eerst de oudsten op te roepen, voordat hij de rest van het volk zou oproepen. Hij realiseerde zich dat de toekomst van het Joodse volk afhing van hun acceptatie van de Tora en hij wilde een weigering niet riskeren. Mosjé was bang dat als hij de Tora eerst aan het volk zou voorleggen, sommigen die misschien zouden weigeren, maar hij vertrouwde erop dat de oudsten de Tora zeker wel zouden accepteren. En dan zou de rest van het volk wel volgen (*Or Hachajiem*).

En zette hen al deze woorden voor – Dit betekent dat hij tegen hen zei: „Zie, ik heb voor jullie hier de woorden van G-d gepresenteerd, kies vandaag of je ze wilt uitvoeren. Daarop antwoordden ze: „Alles wat Hasjem gesproken heeft, zullen we doen” [vers 8]. Dit is dezelfde betekenis als het vers: „Zie, Ik heb jullie vandaag leven en goedheid voor gezet en dood en slechtheid” [Dev. 30:15], en ook: „En dit zijn de verordeningen die je hen voor zult zetten” [Sjemot 21:1], hetgeen betekent dat zij voor zichzelf moesten kiezen of zij ze zouden accepteren en ze Tora op zich zouden nemen. Het is om deze reden dat er daar staat: „En Mosjé kwam en vertelde het volk al de woorden van Hasjem en al de verordeningen; en heel het volk antwoordde als met één stem en zei: ‘Alle woorden die Hasjem heeft gesproken, zullen wij doen’” [24:3]. En zo ook: „En dit is de wet die Mosjé de Israëlieten voorzette” [Dev. 4:44]. Dit betekent dat Mosjé de generatie die het Land zou binnentrekken, vroeg of zij de Tora wilden accepteren, want G-d stond op het punt om een verbond met hen te sluiten in de vlakte van Moav, net zoals Hij gedaan had met hun vaders in Chorev. En Rav Sa’adia Gaon zegt dat de uitdrukking: „en hij zette hen dit voor” dezelfde betekenis heeft als „Leg het ze in de mond,” [hetgeen een verwijzing is naar de mondelinge leer, een commentaar en uitleg van de Schriftelijke Leer]. Maar dat is niet juist, alleen ik heb gelijk (*Ramban*).

⁸ En heel het volk antwoordde eenstemmig en zei: „Al wat Hasjem gesproken heeft, zullen wij doen!” en Mosjé bracht de woorden van de mensen over aan Hasjem.

En heel het volk antwoordde eenstemmig – Het volk wachtte niet op op de raad en het advies van de oudsten, maar heel het volk, van jong tot oud, antwoordde gezamenlijk en zei: „Al wat Hasjem gesproken heeft, zullen we doen.” Hetzelfde staat er verderop [in Sjemot 24:3]: „En heel het volk antwoordde eenstemmig, en zei: „Alles wat Hasjem gesproken heeft, zullen we doen” (*Ramban*). *Or Hachajiem* veronderstelt dat het volk gehoord had dat Mosjé getwijfeld had of zij de Tora wel zouden aannemen en dat ze daarom onmiddellijk antwoordden: „Al wat Hasjem gesproken heeft, zullen we doen.”

En Mosjé bracht de woorden van de mensen over ... – De volgende dag, dat is de derde dag, want hij klom omhoog in de vroege ochtend (Shab. 86a). Moest Mosjé [echt] het antwoord aan G-d overbrengen? Integendeel, de tekst komt om je etiquette van Mosjé te leren – dat hij niet zegt: „Omdat Hij, die mij gezonden heeft, het wel weet, hoef ik Hem niet het antwoord te vertellen.” - [Uit Mechilta] (*Rasji*).

⁹ En Hasjem sprak tot Mosjé: „Zie, Ik kom naar je toe in de dikte van de wolk, zodat de mensen kunnen horen wanneer ik tot je spreek, en zij zullen ook eeuwig in je geloven.” En Mosjé gaf de woorden van de mensen door aan Hasjem.

In de dikte van de wolk – In de dikte van de wolk, en dat is de ondoordringbare duisternis (*arafel*) [vermeld in Ex. 20:18]. - [Uit Mechilta] (*Rasji*). Er staat letterlijk: in de wolk van de wolk. Maar dat is dubbel en heeft geen betekenis, vandaar dat de Rabbijnen, die *Rasji* citeert, verklaren dat dit betekent: ‘de dikte van de wolk’ (*Sifei Chachamim*).

En zij zullen ook eeuwig in je geloven – Ook in de profeten, die jou opvolgen. - [Uit Mechilta] (*Rasji*).

Het volk was onder de invloed van de Egyptenaren geweest, die meenden dat het onmogelijk was dat G-d met een mens communiceert. Daardoor geloofden ook de Israëlieten niet in de mogelijkheid van profetie. En hoewel Tora zegt [Sjemot 14:31]: „En zij geloofden in Hasjem en Mosjé, Zijn dienaar,” had daar niet het gehele volk dat geloof, maar slechts een deel daarvan, want er staat daar: „en Israël zag” en er staat niet „heel Israël zag.” Nu echter, dat zij G-d hoorden spreken tegen Mosjé, zouden ze overtuigd zijn van de mogelijkheid van profetie (*Ibn Ezra*).

Ramban is het niet eens met *Ibn Ezra*. De nakomelingen van Avraham hebben nooit aan profetie getwijfeld, maar er altijd in geloofd sedert de tijd van hun voorvaders, zoals er staat geschreven [Sjemot 4:31]: „En het volk geloofde en zij hoorden dat Hasjem Zich de Israëlieten herinnerde,” en dat is ook de betekenis van Sjemot 14:31, ondanks dat daar niet staat dat ‘heel Israël’ geloofde en dat ‘heel het volk’ geloofde, maar dat staat er hier ook niet. De juiste verklaring is dat G-d tegen Mosjé zei: „Ik kom in een dikke wolk, opdat het volk Mij hoort als Ik spreek. Dan zullen zij zelf profeten zijn wanneer Ik spreek, en hoeven Mijn woorden niet door anderen aan hen bevestigd te worden.” En G-d wilde ook dat het volk getuige zou zijn van Mosjé’s profetie, zodat ze zouden zien dat hij het hoogste niveau van profetie had, opdat, als er later andere profeten zouden komen, die Mosjé zouden tegenspreken, het volk nooit zijn geloof in de profetie van Mosjé zou opgeven. *Ramban* eindigt echter met te verklaren dat hij de verklaring van *Ibn Ezra* in de *Mechilta* heeft teruggevonden, en dat dit betekent dat *Ibn Ezra* toch gelijk heeft.

Mosjé gaf door, etc – De volgende dag, dat was de vierde dag van de maand. - [Van Jonathan] (*Rasji*).

De woorden van de mensen, enz. – Namelijk een reactie op deze verklaring die ik heb gehoord van hen [van de Israëlieten], namelijk dat ze direct van U willen horen. Zij stellen dat er geen vergelijking is tussen degene die een boodschap uit de mond van de boodschapper hoort en wie het hoort uit de mond van de koning zelf. Ze zeggen: „We willen onze Koning zien!” - [Uit Mechilta] (*Rasji*).

MISJNA VAN DE WEEK

PEA – HOOFDSTK ACHT

Misjna 8:9

מִי שֵׁשׁ לוֹ חֲמִשִּׁים זָזוּ וְהוּא נוֹשֵׂא וְנוֹתֵן בָּהֶם, תָּרִי זֶה לֹא יִטַּל. וְכָל מִי שֵׁאִינוּ צָרִיךְ לְטַל וְנוֹטֵל, אֵינוּ נִפְטָר מִן הָעוֹלָם עַד שִׁצְטָרְךָ לְבְרִיּוֹת. וְכָל מִי שִׁצְטָרְךָ לְטַל וְאֵינוּ נוֹטֵל, אֵינוּ מֵת מִן הַזְקָנָה, עַד שִׁפְרִינְס אַחֲרַיִם מְשָׁלוּ, וְעָלְיוּ הַפְּתוּב אוֹמֵר (ירמיה יז) בְּרוּךְ הַגֶּבֶר אֲשֶׁר יִבְטַח בִּי וְהָיָה יְיָ מִבְּטָחוֹ. וְכֵן דִּין שָׂדֵן דִּין אָמֵת לְאֵמֵתוֹ. וְכָל מִי שֵׁאִינוּ לֹא חֲגַר, וְלֹא סוּמָא, וְלֹא פִסַּח, וְעוֹשֶׂה עֲצָמוֹ כְּאֶחָד מֵהֶם, אֵינוּ מֵת מִן הַזְקָנָה עַד שִׁיְהִיָּה כְּאֶחָד מֵהֶם, שְׁנַאֲמַר (משלי יא) וְדַרְשׁ רַעְיָה תְבוֹאֲנֹה, [וְנַאֲמַר] (דברים טז) צָדֵק צָדֵק תִּרְדֹּף. וְכָל דִּין שְׁלוֹקָם שְׁחַד וּמַטָּה אֶת הַדִּין, אֵינוּ מֵת מִן הַזְקָנָה עַד שִׁעֲיָנוּ כְּהוֹת, שְׁנַאֲמַר (שמות כג) וְשְׁחַד לֹא תִקַּח כִּי הַשְׁחַד יַעֲוֹר פְּקָחִים וְגו':

Wie vijftig *zoez* heeft¹ en daarmee handelt, die mag [de giften voor de armen] niet aannemen. En ieder die [liefdadigheid] aanneemt, maar dat niet nodig heeft, zal niet van deze wereld afscheid nemen, voordat hij zijn naaste nodig heeft. En ieder die het nodig heeft om [liefdadigheid] aan te nemen en het niet aanneemt², zal niet op hoge leeftijd sterven voordat hij anderen uit zijn eigen middelen onderhoudt. En over hem staat geschreven [*Jeremiahoe* 17:7]: „Gezegd is de man die vertrouwt op Hasjem en wiens vertrouwen Hasjem is”. En zo ook een rechter die waarlijk rechtvaardig rechtspreekt. En ieder die noch *chiger*³ of blind is, noch *piseach*⁴ en die zich als één van hen voordoeft, zal niet van ouderdom sterven voordat hij één van hen is geworden, zoals er geschreven staat [*Dewariem* 16:20]: „Rechtvaardigheid, rechtvaardigheid zul je nastreven”. En iedere rechter die omkoopgeld aanneemt en het recht ombuigt, zal niet van ouderdom sterven voordat zijn ogen zwak zijn geworden, zoals geschreven staat [*Sjemot* 23:8]: „En omkoopgeld zul je niet aannemen, want omkoopgeld maakt zienden blind”.

Aantekeningen bij Misjna 8:9

1. **Wie vijftig *zoez* heeft:** [en daarmee handel drijft en zich daarmee een inkomen verdient]. Want vijftig [*zoez*] die voor hem werken zijn meer waard dan tweehonderd die niet voor hem werken (*RAV*).
2. **En ieder die het nodig heeft om aan te nemen maar niet aanneemt:** Zoals iemand die zichzelf dwingt hard te werken en die zich tevreden stelt met het [inkomen uit het] werk van zijn handen, zodat hij niet onderhouden hoeft te worden door anderen. Maar als het werk van zijn handen niet voldoende is voor hem en hij legt zich een sober leven op, tot stervens toe, van hem zegt men dat ieder die het nodig heeft om aan te nemen, maar niets aanneemt, die vergiet bloed en het is verboden medelijden met hem te hebben. Als hij geen respect heeft voor zijn eigen leven, dan zal hij het zeker niet hebben voor anderen [niemand heeft het recht het leven van hemzelf en zijn gezin in gevaar te brengen uit valse trots] (*RAV*).
3. ***Chiger*:** Verlamd aan één been.
4. ***Piseach*:** Verlamd aan beide benen (*T.J.T.*).

EINDE TRAKTAAT PEA

Uit de Babylonische Talmoed

De voornaamste onderwerpen van Traktaat Sjabbat Daf 28

Daf 28a

Het dak boven een dode

De misjna onderaan de vorige daf leerde dat: „Geen enkel materiaal dat afkomstig is van een boom [of plant] kan *toemat oheel* [dak-toema] aannemen, behalve vlas.

De Gemara leidt nu op onze daf een algemene regel af, dat overal waar in Tora sprake is van „*oheel*” [tent, dak] een dak bedoeld wordt dat gemaakt is van wol, linnen, geitenharen kleden of leer, want dat waren de materialen die gebruikt werden als dakbedekking voor het Misjkan in de woestijn. Daarom zijn alleen plant-aardige producten van vlas onderhevig aan *toema* bij gebruik als dak-materiaal boven een lijk.

Dit heeft consequenties voor de wetten voor *toema*.

Ieder voorwerp dat zich onder een dak bevindt, samen met een dode, wordt beschouwd alsof het in aanraking gekomen is met de dode en wordt *tamee*. Ook het dak zelf wordt *tamee*. Dit geldt, ondanks dat het dak verbonden is met de grond en er een algemene regel is, dat alles wat verbonden is met de grond, niet *toema* kan

worden. Echter, dit geldt alleen voor een dak dat gemaakt is van één van de vier hierboven genoemde materialen. Een dak, gemaakt van ander materiaal wordt dus niet *tamee*, maar het brengt wel *toema* over op voorwerpen die zich samen met een dode onder datzelfde dak bevinden. (Dus daken die gemaakt zijn van een van de boven genoemde vier materialen worden zelf *tamee* en brengen dak-*toema* over op andere voorwerpen, maar daken van ander materiaal brengen weliswaar ook *toema* over, maar worden **zelf niet** *tamee*.)

Soorten huiden [leer] die *toema* kunnen aannemen

Rabbi Elazar vraagt: Worden huiden van niet-kosjere dieren ook *tamee* als zij als dakbedekking gebruikt worden boven een dode?

Voor het Misjkan werden tachasj-vellen gebruikt als één van de soorten dakbedekking, en daar het ook *oheel* genoemd wordt in Tora [*Bamidbar* 4:25], kon het dus *toema* aannemen. De tachasj bestaat niet meer. Was de tachasj een kosjer dier om te eten? Zo nee, dan kan de huid van een niet-kosjer dier dat gebruikt wordt als dak *toema* aan nemen maar wanneer de tachasj kosjer was, dan werden er alleen kosjere huiden gebruikt als dakbedekking voor het Misjkan.

Rav Joseef lost het probleem op met een Baraita, die zegt: „Voor de dienst van de Hemel is alleen de huid van een kosjer dier geschikt.”

R. Abba noemt een andere Baraita, waaruit blijkt dat er wel degelijk niet-kosjer dierenhuiden gebruikt werden als dakbedekking voor het Misjkan, dus de vorige Baraita heeft het kennelijk over een andere soort dienst voor de Hemel en niet over het Misjkan. Maar de Gemara verwerpt deze interpretatie van de laatste Baraita. Daar wordt mee bedoeld dat de kosjere tachasj-vellen de kleuren hadden van, en leken op de huid van een zeker niet-kosjer dier, dat niet gebruikt werd!

Rava vergelijkt vervolgens *toemat oheel* met de *toemat-tsara'at*, waarvan blijkt dat niet-kosjere huiden wel die soort *toema* kunnen aannemen en dus concludeert hij dat die ook *toemat-oheel* kunnen aannemen. Maar de Gemara vindt dit een verwerpelijke vergelijking.

Rawa brengt andere bewijzen, waaruit blijkt dat de huid van niet kosjere dieren *toema* kunnen aannemen.

Wat vertelt dan de Baraita, die zegt dat alleen kosjere dieren gebruikt mogen worden voor de dienst van Hasjem?

Daf 28b

Tefillien

De Gemara veronderstelt dat de Baraita het heeft over tefillien, dat wil zeggen dat alle ondedelen van de tefillien van kosjere dieren afkomstig moet zijn.

Maar alle voorschriften voor de tefillien zijn overgeleverd van Mosjé van Sinai:

Er moet een *sjien* op de hoofd-*tefillien* staan; samen met de *dalet* in de knoop in de riem en de *joed* van de knoop van de arm-*tefillien* vormt dat een van de namen van Hasjem. De tefillien moeten kubus-vormig zijn. Het haar, waarmee de parasjot zijn dichtgebonden, moet van een kosjer dier zijn. De huisjes van de tefillien moeten worden dichtgebonden met pezen van kosjere dieren. De riemen moeten zwart zijn.

Al de bovenstaande voorschriften voor tefillien zijn overleveringen van Mosjé van Sinai en dat is dus niet waar de Baraita het over heeft als het zegt dat alles voor de dienst van Hasjem afkomstig moet zijn van een kosjer dier. Maar het volgende is geen overlevering van Mosjé van Sinai:

De riemen moeten gemaakt zijn van leer van kosjere dieren. En dat is het waar de Baraita het over heeft. Dus de Baraita heeft het niet over het Misjkan.

De tachasj

We weten dus nog steeds niet of de tachasj kosjer was of niet.

Rabbi Meïr heeft gezegd: „De tachasj bestond alleen in de dagen van Mosjé en het had één hoorn op zijn voorhoofd. De Gemara concludeert: alle dieren met een hoorn zijn kosjer, dus ook de tachasj was kosjer.

Een pit voor de Sjabbat-lamp

De Misjna behandelt een discussie tussen Rabbi Eliëzer en Rabbi Akiwa. Wanneer men een stuk van een kledingstuk oprolt en dat gebruikt als een pit voor een lamp, daarvan zegt Rabbi Eliëzer dat die pit *toema* kan aannemen. [Door het stuk kleding op te rollen, verliest het niet zijn eigenschap als kleding en verliest het daarom ook niet de eigenschap om *toema* te kunnen aannemen.]

Volgens R. Eliëzer mag men er niet de Sjabbat-lamp mee aansteken. Wanneer men de zo ontstane pit echter eerst had voorgebrand om hem te verkolen dan was het duidelijk geweest dat het geen kleding meer is en dan zou pit niet *tamee* zijn. Rabbi Akiwa zegt dat het oprollen van het stuk kleding voldoende bewijs is dat het niet meer dienst doet als kleding en het verliest dus zijn *toema*, en men mag er de Sjabbat-lamp mee aansteken.

Gemara verklaart waarom Rabbi Eliëzer het verbiedt met zo'n pit de Sjabbat-lamp aan te steken: het lapje

was precies 3 x 3 vingers groot, de minimum afmeting voor een kledingstuk. Wanneer men daarmee, nadat het is opgerold tot een pit, de lamp aansteekt, wordt het lapje kleiner en daarmee vernietigt men de eigenschap van „kledingstuk”. Het is nu *nolad* en dat is verboden te gebruiken op Sjabbat.

Rabbi Akiwa zegt echter dat aangezien het stukje stof al door het op te rollen tot een pit geworden is, is het al geen kledingstuk meer en gaat er dus bij het aansteken niets verloren.

Praktische Halacha – Deel één: Het gedrag in de ochtend

HOOFDSTUK 7. Voorschriften voor de ochtendberachot. (Vervolg)

5. Wie heel de nacht gewaakt heeft zegt 's ochtends alle ochtend- berachot, behalve de beracha van het handen wassen (*al netilat jadaiem*), die men niet zegt. Sommigen menen dat men wel een beracha moet zeggen, ook als men de hele nacht gewaakt heeft. Echter, wanneer men zijn behoeften heeft gedaan voor de ochtend tefilla dan zijn alle *Acheroniem* het ermee eens dat men zijn handen moet overgieten en de beracha *al netilat jadajiem* moet zeggen.¹ Over de berachot *elokei nesjama* en *hama'avier sjena* en ook met betrekking tot de beracha van het Tora-leren bestaat twijfel of men ze zal zeggen of niet. Rabbi Akiwa Eiger zegt dat iemand die overdag in bed geslapen heeft en de gehele daarop volgende nacht wakker is gebleven, volgens alle autoriteiten 's ochtends de beracha voor de Tora-studie moet zeggen. Hij is hier dan niet van vrijgesteld door de beracha *Ahavat 'Olam* die hij 's avonds heeft gezegd, tenzij hij Tora geleerd heeft onmiddellijk na Ma'ariv.² Daarom moet men moeite doen ze te horen uit de mond van anderen en te antwoorden: *Amein!* Wanneer men 's nachts, al is het maar 60 ademhalingen*, geslapen heeft, dan moet men deze berachot volgens iedereen zeggen³. Volgens HaGaon Rav Moshe Feinstein ztzl. moet men na een half uur slapen zijn handen wassen. En volgens de *Ba'al HaTanja* moet men het, wanneer men het niet van een ander kan horen, zelf zeggen.⁴

* De duur van 60 ademhalingen is volgens sommige autoriteiten drie uur, volgens anderen 1½ uur, en volgens weer anderen drie minuten. Men haalt gemiddeld 15 maal per minuut adem.

6. Voor de berachot van de ochtend geldt, dat als men ze niet gezegd heeft vóór de *tefilla*, men ze kan zeggen ná de *tefilla*, behalve de beracha voor het handen wassen (want sommigen zeggen dat het handen wassen in de ochtend is ingesteld vanwege de *tefilla* en daarom is er na de *tefilla* geen plaats meer voor deze beracha). En ook niet de beracha *Elokei nesjama* (omdat men die al gezegd heeft met de beracha *mechajè métiem*).

7. Wanneer men de berachot voor het Tora leren niet gezegd heeft vóór de *tefilla* zijn de geleerden verdeeld of men het zal zeggen na de *tefilla* of niet. Sommigen zeggen dat het niet hoeft, want door het zeggen van de woorden *ahava rabba* (of *ahavat 'olam* volgens sommige *noesachiem***) is men bevrijd. Want er staat in deze beracha evenals in de beracha van de Tora: „en geef in ons hart dat wij begrijpen en verstaan, luisteren, leren en onderwijzen..... enz”. Anderen zeggen dat de beracha van *ahava rabba* niet bevrijdt van de berachot van de Tora, behalve als men onmiddellijk na het gebed zonder onderbreking leert. Volgens de *Mechabeer*⁵ is het onzeker of het lezen van *Sjema'*, onmiddellijk na de beracha *Ahavat 'Olam* kan dienst doen als Tora-lezing in dit verband, want, aldus de *Misjna Broera*⁶ daar ter plaatse, het lezen van *Sjema* is eigenlijk te beschouwen als een gebed en men heeft daarbij niet de bedoeling Tora te leren. De *Beioer Ha-Gra* zegt dat het niet bevrijdt van de verplichting om Tora te leren onmiddellijk na de beracha, en ook de *Eliah Rabba* geeft als zijn mening dat zo de halacha is. Echter, wie *Sjema'* zegt na de voorgeschreven tijd - wanneer men inderdaad *Sjema'* leest alsof men Tora leert - hoeft geen beracha over Tora meer te zeggen. Daarom moet men van tevoren opletten dat men de berachot van de Tora zegt vóór de *tefilla*. En voor het geval men vergeten is het te zeggen vóór de *tefilla* leert men iets direkt na de *tefilla*. En als men dat ook vergeten heeft dan hoeft men na een onderbreking geen beracha over de Tora meer te zeggen.

1. M.B. 4: 30

2. M.B. 47: 28

3. M.B. 46: 24

4. Sj.A. HaRav 47: 7

5. Sj.A. 47:8

6. M.B. 47: 17

** De tweede beracha voor *Sjema'*.